

STUDIA I ARTYKUŁY

Elżbieta Alabrudzińska

<https://orcid.org/0000-0002-2084-6439>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

„Państwo bez narodu”? Kwestie tożsamościowe a zagrożenie suwerenności Austrii w latach 1918–1938

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie wpływu kwestii tożsamości narodowej społeczeństwa Austrii na zagrożenie jej suwerenności w latach 1918–1938. Przeprowadzona została analiza koncepcji austriackich stronnictw politycznych oraz polityki zagranicznej Austrii w okresie międzywojennym w kontekście kształtowania austriackiej tożsamości narodowej. Austria miała większe od innych państw problemy ze swoją tożsamością. Nastąpiło tu opóźnienie w budowaniu nowoczesnego narodu.

Słowa kluczowe: Austria, tożsamość narodowa, naród austriacki, zagrożenie suwerenności, bezpieczeństwo państwa, Anschluss, polityka zagraniczna.

Abstract: The article presents the influence of the question of the national identity of Austrian society on the threat to its sovereignty between 1918 and 1938. An analysis of the concepts of Austrian political parties and Austrian foreign policy in the interwar period is carried out in the context of the formation of Austrian national identity. Austria had more problems with its identity than other countries; its modern nation-building faced delays in developing its identity.

Keywords: Austria, national identity, Austrian nation, threat to sovereignty, state security, Anschluss, foreign policy.

W Austrii na przełomie 1980 i 1981 r. przeprowadzono badanie socjologiczne, w którym zadano pytanie, kiedy rozpoczęła się egzystencja narodu austriackiego. Znaczna większość badanych wskazała na czas po II wojnie

światowej, tylko kilka procent spośród nich uznało okres międzywojenny (I Republika) jako ważny dla kształtowania się austriackiej tożsamości narodowej. Jako momenty istotne dla rozwoju historycznego Austrii wymieniono: monarchię habsburską przed 1814 r. (6% badanych), I wojnę światową (20%), upadek monarchii austro-węgierskiej (12%), wojnę domową i „państwo stanowe” (3%), Anschluss (19%), okres nazizmu (5%), II wojnę światową (23%), rok 1945 (13%), rekonstrukcję i okres okupacji (10%), podpisanie traktatu państwowego w 1955 r. (41%) i obie wojny światowe (25%)¹.

Poglądy o braku istotnego znaczenia okresu międzywojennego w kształtowaniu się austriackiej tożsamości narodowej dominują również w literaturze przedmiotu². Wpływ na takie postrzeganie kwestii narodowości austriackiej miały Anschluss z 1938 r. i fakt, że poparła go większość społeczeństwa Austrii. Jednak interdyscyplinarna dyskusja nad problemem tożsamości austriackiej trwała i trwa nadal, a największe swoje natężenie w literaturze naukowej osiągnęła na przełomie XX i XXI w.³ Dowodzi to trafności sądu Friedricha Heera, według którego „Nie ma w Europie żadnego innego tworu historycznego, którego egzystencja tak bardzo związana jest z problemami tożsamościowymi jego członków, jak Austria”⁴. Złożoność problemu tożsamości austriackiej znalazła swoje odzwierciedlenie także i w literaturze polskiej⁵.

¹ G. Botz, A. Müller, *Differenz/Identität in Österreich. Zu Gesellschafts-, Politik- und Kulturgeschichte vor und nach 1945*, „Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften” 1995, t. VI, nr 1, s. 9–10; A. Romejko, *Przemiany austriackiej tożsamości narodowej*, w: *Procesy migracyjne w kontekście przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, red. E. Polak, J. Leska-Ślęzak, Pelplin 2007, s. 285–286.

² Tezy te zawarte są niekiedy nawet w tytułach publikacji. Zob. E. Hoor, *Österreich 1918–1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner*, Wien 1966; H. Andics, *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918–1938*, Wien 1962.

³ Zob. *Austrian Historical Memory and National Identity*, red. G. Bischof, A. Pelinka, New Brunswick–London 1997, s. 1 i n.; D.A. Binder, E. Bruckmüller, *Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918–2000*, Vienna–Munich–Oldenbourg 2005, s. 6 i n.; W. Pollak, *Österreich und Europa. Sprachkulturelle und nationale Identität*, Wien 1994, s. 38 i n.; R. de Cillia, R. Wodak, *Ist Österreich ein „deutsches” Land? Sprachenpolitik und Identität in der Zweiten Republik*, Innsbruck 2006, s. 24 i n.

⁴ F. Heer, *Der Kampf um die österreichische Identität*, Wien–Köln–Weimar 1981, s. 11, cyt. za: G. Botz, A. Müller, op. cit., s. 39; *Ausgewählte Quellen im Diskursfeld „Identitäten”. Österreich. Ein Arbeitsbuch für Breslauer Germanistikstudenten*, red. L. Puchalski, Wrocław 2009, s. 9. „Es gibt kein geschichtliches Gebilde in Europa, dessen Existenz so sehr mit den Identitätsproblemen seiner Mitglieder verbunden ist wie Österreich”.

⁵ A. Romejko, op. cit., s. 277 i n.; P. Kaźmierczak, „Państwo, którego nikt nie chciał”. *Tożsamość austriacka w okresie międzywojennym*, „Horyzonty Polityki” 2010, t. I, s. 221 i n.; *Ausgewählte Quellen...*, s. 9 i n.; M. Scheuch, *Von Ostarrichi zur österreichischen Nation*, w: *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K.A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miązek, Łódź 1999, s. 316 i n.; M. Baczkowski, *Tożsamość narodowa żołnierzy armii austro-węgierskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, t. CXLIV, z. 2, s. 357 i n.

Republikańska Austria, która powstała w 1918 r. na gruzach wielonarodowej monarchii austro-węgierskiej, była państwem specyficznym, bo chcącym się pozbyć swojej suwerenności. Dążenie to stało się podstawą funkcjonującego w historiografii określenia Austrii jako „państwa, którego nikt nie chciał”⁶. 12 XI 1918 r., równocześnie z ustawą powołującą Republikę Niemieckiej Austrii (Republik Deutschösterreich), Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe w Wiedniu uchwaliło jednomyślnie deklarację o gotowości przyłączenia państwa do Niemiec. Cztery miesiące później, po pertraktacjach niemiecko-austriackich, Zgromadzenie Narodowe w Wiedniu zdecydowało się na odnowienie uchwały o gotowości Austrii do Anschlussu⁷.

Te austriackie inicjatywy zostały powstrzymane przez zapisy traktatów pokojowych, w szczególności traktatu w Saint Germain z 10 IX 1919 r. W art. 88 tego traktatu podkreślono niezbywalność niepodległości Austrii, którą może zmienić jedynie decyzja Rady Ligi Narodów. Zobligowano Austrię również do zmiany nazwy państwa z Republiki Niemieckiej Austrii na Republikę Austrii (Republik Österreich). Traktat w Saint Germain obciążał Austrię konsekwencjami przegranej wojny, a ponadto sankcjonował jej niekorzystny kształt terytorialny⁸.

Tak więc Austria była państwem niewielkim, słabym gospodarczo, dodatkowo obciążonym utrzymaniem bardzo dużej stolicy. Na tych głównie przesłankach opierało się niemal powszechne w tym czasie przekonanie o jej niezdolności do przetrwania jako niepodległego państwa. Dążenie do Anschlussu wydawało się czymś naturalnym. Tym bardziej że wynikało ono również z wciąż popularnych w Austrii dziewiętnastowiecznych koncepcji zjednoczeniowych Wielkich Niemiec⁹. Ale przede wszystkim społeczeństwo zamieszkujące Austrię nie czuło się narodem niezależnym od narodu niemieckiego, nie czuło się narodem odrębnego państwa, postrzegało siebie jako Niemców.

Jaka była przyczyna takiego stanu rzeczy? Aby odpowiedzieć na to pytanie, trzeba cofnąć się do okresu monarchii habsburskiej. W monarchii austro-węgierskiej nie istniała w ogóle kwestia narodu austriackiego. Jeśli mieszkańcy cesarstwa uważali się za Austriaków, to było to wyrazem identyfikacji z państwem, przede wszystkim zaś z osobą monarchy. To monarcha łączył

⁶ H. Andics, op. cit., s. 6 i n.; P. Kaźmierczak, op. cit., s. 221 i n.

⁷ J. Kozeński, *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej (1918–1922)*, Poznań 1967, s. 31 i n.

⁸ Szerzej zob. H. Batowski, *Austria i Sudety 1919–1938. Zabór Austrii i przygotowanie agresji na Czechosłowację*, Poznań 1968, s. 23–26; J. Kozeński, *Austria 1918–1968. Dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970, s. 48–51; H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 288–289; D. Jeziorny, *Narodziny dyplomacji republikańskiej Austrii po I wojnie światowej (1918–1919)*, w: *Między Rosją a Niemcami. Dyplomacja środkowo-europejska w XX wieku*, t. I: *Lata 1901–1945*, red. E. Alabrudzińska, Toruń 2014, s. 195–196.

⁹ J. Kozeński, *Austria...*, s. 26–29; K. Fiedor, *Austria. Zarys dziejów politycznych*, Łódź 1996, s. 150–151; G. Botz, A. Müller, op. cit., s. 14–17.

wszystkie grupy narodowe. Wiedeń i dwór cesarski były symbolem stabilizacji, cementowały wielonarodową społeczność i gruntowały świadomość, iż wielką ojczyzną jest monarchia austro-węgierska¹⁰. W efekcie utracono poczucie tworzenia wspólnego bytu narodowego, a ukształtowała się tzw. tożsamość cesarska¹¹.

Rozbudzenie aspiracji narodowościowych różnych grup etnicznych nastąpiło po Wiośnie Ludów. U większości Niemców austriackich jednakże proces ten prowadził do ukształtowania tożsamości wielkoniemieckiej. W latach osiemdziesiątych XIX w. przedstawiciele nurtu wielkoniemieckiego zaczęli występować z postulatami zespolenia Austrii z Niemcami oraz nadania niemieckiego charakteru austriackiej części monarchii habsburskiej¹².

O przynależności do określonej grupy etnicznej w monarchii austro-węgierskiej rozstrzygał język. Jednakże w żadnym z przeprowadzonych w cesarstwie spisów ludności nie można się było określić jako Austriak, a jedynie jako Niemiec. To też stanowiło dodatkowy element, który powodował, że niemieckojęzyczna społeczność cesarstwa uważała się za Niemców¹³.

Charakterystyczne, że później i Republika Austriacka powieliła ten sposób określania narodowości w spisach ludności. Zarówno w spisie z 1923 r., jak i z 1934 r. kryterium był język ojczysty, więc także w okresie międzywojennym ludność niemieckojęzyczna nie mogła w spisach określić się jako Austriacy. Pytano ją jedynie o to, w jakim języku najlepiej mówi i myśli. Warto też w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że społeczeństwo międzywojennej Austrii nie było wcale jednolite narodowościowo. Składały się na nie także mniejszości: chorwacka, węgierska, czeska, słowacka, słoweńska, żydowska i in¹⁴.

Jak wcześniej wspomniano, pierwsza uchwała o gotowości przyłączenia państwa do Niemiec uzyskała w listopadzie 1918 r. w głosowaniu w austriackim Tymczasowym Zgromadzeniu Narodowym wynik jednomyślny. Popierały bowiem wówczas ideę Anschlussu wszystkie trzy najsilniejsze ugrupowania polityczne. Wielkoniemiecka Partia Ludowa (Großdeutsche Volkspartei) i Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza (Sozialdemokratische Arbeiterpartei) wykazywały się w dążeniu do zbliżenia z Niemcami dużą konsekwencją. U podstawy ich działań leżały założenia programowe i kwestie tożsamościowe.

¹⁰ K. Fiedor, op. cit., s. 112; P. Kaźmierczak, op. cit., s. 221–222.

¹¹ M. Baczkowski, op. cit., s. 361–368.

¹² M. Scheuch, op. cit., s. 325–326; K. Fiedor, op. cit., s. 114–115; P. Kaźmierczak, op. cit., s. 222; M. Baczkowski, op. cit., s. 359 i n.

¹³ M. Baczkowski, op. cit., s. 361–367; M. Scheuch, op. cit., s. 323–324; A. Romejko, op. cit., s. 278.

¹⁴ A. Pinwinkler, „Bevölkerungssoziologie” und Ethnizität: Historisch-demografische Minderheitenforschung in Österreich, ca. 1918–1938, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” R. LVII, 2009, z. 2, s. 102 i n.; P. Melichar, *Definieren, Identifizieren, Zählen. Antisemitische Praktiken in Österreich vor 1938*, „Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften” 2006, t. XVII, nr 1, s. 117 i n.; R. de Cillia, R. Wodak, op. cit., s. 25–27.

W lutym 1919 r. Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza wygrała wybory do Konstytucyjnego Zgromadzenia Narodowego, a urząd kanclerza objął jeden z jej przywódców, Karl Renner. Ministrem spraw zagranicznych Austrii został inny z czołowych działaczy tej partii, Otto Bauer¹⁵.

Natomiast z zupełnie innych powodów poparło w listopadzie 1918 r. dążenie do Anschlussu trzecie z najsilniejszych ugrupowań politycznych – Partia Chrześcijańsko-Społeczna (Christlichsoziale Partei). Jej decyzja wynikała z lęku przed suwerennością Austrii, tak słabej i okrojonej. Szybko się zresztą z tej decyzji wycofała. Program Partii Chrześcijańsko-Społecznej można określić jako konserwatywny i katolicki. Ugrupowanie to wskazywało na etniczną i kulturową odrębność Austriaków i nawoływało do rozwijania austriackiej tożsamości narodowej w opozycji do tożsamości niemieckiej¹⁶.

Zbliżone do Partii Chrześcijańsko-Społecznej poglądy na kwestie tożsamości austriackiej reprezentowały ugrupowania monarchistyczne. Ich znaczenie zwiększyło się w Austrii w październiku 1921 r. w związku z próbą restauracyjną byłego cesarza Austrii i króla Węgier Karola IV Habsburga na Węgrzech. Austriacki ruch monarchistyczny był zdecydowanie negatywnie nastawiony do Anschlussu i przeciwstawiał mu idee związku państw sukcesyjnych byłej monarchii habsburskiej. Koncepcje te przybierały różne formy, niekiedy były równoznaczne z próbami odrestaurowania monarchii austro-węgierskiej. Stanowiące alternatywę dla zbliżenia z Niemcami idee Federacji Dunajskiej (Donaukonföderation) miały w Austrii przez cały okres międzywojenny licznych zwolenników, przede wszystkim wśród szlachty, korpusu oficerskiego i duchowieństwa katolickiego. Najczęściej brano pod uwagę federację z Czechosłowacją, Jugosławią i Węgrami¹⁷.

W 1922 r. urząd kanclerza objął jeden z czołowych polityków Partii Chrześcijańsko-Społecznej – Ignaz Seipel, co oznaczało zmianę kursu polityki zagranicznej Austrii. Seipel działał na rzecz wzmocnienia suwerenności

¹⁵ Szerzej o rządach socjaldemokratów zob. D. Jeziorny, *Narodziny dyplomacji...*, s. 189–195; idem, *Austria kanclerza Karla Rennera (1918–1920) w raportach polskich dyplomatów i wojskowych*, w: *Austria i relacje polsko-austriackie w XX i XXI wieku. Polityka – kultura – gospodarka*, red. A. Kisztelińska-Węgrzyńska, K.A. Kuczyński, Łódź 2014, s. 67–69; E. Czerwińska-Schupp, *Otto Bauer (1881–1938). Thinker and Politician*, tłum. M. Żurowski, Leiden–Boston 2016, s. 118 i n.

¹⁶ J. Kozeński, *Sprawa przyłączenia Austrii...*, s. 81 i n.; G. Botz, A. Müller, op. cit., s. 13 i n.; P. Kaźmierczak, op. cit., s. 225–226.

¹⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Poselstwo RP w Wiedniu (dalej: PosW), 11, Poselstwo Polskie w Wiedniu do Ministerstwa Spraw Wojskowych Sztab Generalny Oddział II z 9.08.1922, k. 2–4; AAN, PosW, 12, Poselstwo Polskie w Wiedniu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 27.06.1933, k. 4–5; AAN, PosW, 31, Poselstwo Polskie w Wiedniu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 16.10.1921, k. 8–17; AAN, PosW, 34, Poselstwo Polskie w Wiedniu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 20.12.1935, k. 85–91; J. Kozeński, *Austria...*, s. 30, 52–53, 63 i n.; E. Alabrudzińska, *Austria w polskiej polityce bezpieczeństwa w latach 1918–1926*, „Dzieje Najnowsze” 2021, nr 2, s. 13 i n.

Austrii, m.in. zabiegając o wsparcie finansowe Ligi Narodów. Ostatecznie pod patronatem Ligi Narodów udzielona została Austrii pomoc gospodarcza w formie pożyczki przez Wielką Brytanię, Francję, Włochy i Czechosłowację na podstawie tzw. protokołów genewskich podpisanych w październiku 1922 r. Austria zobowiązała się w nich do nierezygnowania w żadnej formie ze swojej niepodległości¹⁸. Protokoły genewskie związały Austrię z Ligą Narodów i odsunęły dążenia do Anschlussu. Ich realizacja doprowadziła do poprawy dramatycznej sytuacji ekonomicznej Austrii.

W czasie długiego kanclerstwa Seipla (z roczną przerwą do 1929 r.) wzrosła w społeczeństwie austriackim akceptacja państwa. Zaczęły się uwidaczniać również zmiany tożsamościowe. Wiele osób, uważających się nadal za Niemców, podkreślało jednocześnie swoją tożsamość austriacką. Wzrastało poczucie bycia Niemcem austriackim w odróżnieniu od mieszkańca Republiki Weimarskiej czy Niemca sudeckiego zamieszkującego Czechosłowację. Coraz większą wagę przywiązywano do oryginalności kultury austriackiej¹⁹.

W 1924 r. pisarz Oscar A.H. Schmitz opublikował w Wiedniu esej pt. *Der österreichische Mensch. Zum Anschauungsunterricht für Europäer, insbesondere für Reichsdeutsche (Człowiek austriacki. Lekcje poglądowe dla Europejczyków, zwłaszcza dla Niemców z Rzeszy)*. Wysunął w nim tezę, że narodu nie tworzy wspólny język, naród jest budowany przez wspólny los. Schmitz postawił „człowieka austriackiego” w opozycji do Niemca zdominowanego przez ducha pruskiego. Było to więc budowanie dystansu nie do niemieckości, ale do ducha pruskiego, połączone niekiedy z dyskwalifikacją Prusaków. Według koncepcji Schmitza Austria stała się pomostem między Niemcami a Europą, a tożsamość austriacką można by określić jako europejską wersję niemieckości²⁰.

Jednakże na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w., wraz z pogłębiającymi się trudnościami gospodarczymi spowodowanymi wielkim kryzysem ekonomicznym, w Austrii ożywiły się koncepcje połączenia z Niemcami. Znalazło to wyraz przede wszystkim w próbie utworzenia w 1931 r. niemiecko-austriackiej unii celnej. Protokół o stopniowym powołaniu unii celnej został podpisany przez przedstawicieli Niemiec i Austrii w marcu

¹⁸ AAN, PosW, 28, Poselstwo Polskie w Wiedniu do Ministerstwa Spraw Wojskowych Sztab Generalny Oddział II z 18.06.1923, k. 31–33; J. Kozeński, *Austria...*, s. 67–69.

¹⁹ A. Wildgans, *Rede über Österreich (1929)*, w: *Ausgewählte Quellen...*, s. 231–238; P. Kaźmierczak, op. cit., s. 227–228; R. Pyrah, *The Burgtheater and Austrian Identity. Theatre and Cultural Politics in Vienna, 1918–38*, New York 2007, s. 11–34; R. Valenta, T. Huber-Frischeis, H. Petschar, *Imperiales Erbe und Nationale Identität. Das Werden der Nationalbibliothek der Republik Österreich*, „Bibliothek. Forschung und Praxis” 2020, t. XLIV, nr 3, s. 537–545.

²⁰ P. Kaźmierczak, op. cit., s. 227–228. Por. H. von Hafmannsthal, *Preusse und Österreicher. Ein Schema (1917)*, w: *Ausgewählte Quellen...*, s. 189–190; H. Bahr, *Das österreichische Problem (1921)*, w: *Ausgewählte Quellen...*, s. 208–214.

1931 r. i dotyczył spraw wyłącznie gospodarczych. Mimo to wywołał olbrzymie zaniepokojenie i protesty w wielu państwach europejskich. Najsilniej zareagowały Francja, Włochy i Czechosłowacja. Klarowne stanowisko zajęła też Liga Narodów²¹. Tak więc unia nie doszła do skutku wyłącznie z powodu reakcji międzynarodowej.

Wraz z objęciem urzędu kanclerza i ministra spraw zagranicznych przez przeciwnika zarówno Anschlussu, jak i narodowego socjalizmu Engelberta Dollfußa w maju 1932 r. głównym celem polityki Austrii stało się wzmocnienie jej suwerenności. Jednym z pierwszych przedsięwzięć było podpisanie w lipcu 1932 r. protokołu lozańskiego, na podstawie którego Austria otrzymała z poręki Ligi Narodów pożyczkę, a w zamian zobowiązała się, podobnie jak 10 lat wcześniej, do zachowania niepodległości i zaniechania wszelkich starań o urzeczywistnienie związku z Niemcami lub innym państwem²². Polityka zagraniczna Austrii za rządów Dollfußa, a po jego śmierci podczas puczu nazistowskiego w lipcu 1934 r., za rządów Kurta Schuschnigga, opierała się na istniejącej jeszcze, ale słabnącej współpracy mocarstw zachodnich oraz na sojuszu z Włochami. Zacieśnianie stosunków z Włochami winno zapewnić państwu austriackiemu obronę przed coraz groźniejszymi zakusami III Rzeszy. Taką rolę miały pełnić m.in. podpisane w marcu 1934 r. układy między Włochami, Austrią i Węgrami, nazywane protokołami rzymskimi²³.

²¹ Archiv der Republik (dalej: AdR), Neues Politisches Archiv (dalej: NPA), karton (dalej: kt) 78, Österreichische Gesandtschaft Warschau an den Herrn Bundeskanzler Johann Schober vom 5.10.1929, k. 642–643; ibidem, Österreichische Gesandtschaft Warschau an den Herrn Bundeskanzler Johann Schober vom 13.12.1929, k. 771–772; AdR, NPA, kt 79, Österreichische Gesandtschaft Warschau an den Herrn Vizekanzler und Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten Dr. Johann Schober vom 1.04.1931, k. 126–127; ibidem, Österreichische Gesandtschaft Warschau an den Herrn Vizekanzler und Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten Dr. Johann Schober vom 2.04.1931, k. 130–132; ibidem, Österreichische Gesandtschaft Warschau an den Herrn Vizekanzler und Bundesminister für Auswärtige Angelegenheiten Dr. Johann Schober vom 15.04.1931, k. 134; H. Batowski, op. cit., s. 79 i n.; K. Fiedor, op. cit., s. 164 i n.

²² H. Wereszycki, op. cit., s. 325–326; J. Kozeński, *Austria...*, s. 104–110. Odmianą tezę zob. M. Jerabek, *Bundeskanzler Engelbert Dollfuß und Österreich als selbständiger „weiter deutscher Staat” in Mitteleuropa in den Jahren 1932–1934*, w: *Mitteleuropa denken: Intellektuelle, Identitäten und Ideen. Der Kulturraum Mitteleuropa im 20. und 21. Jahrhundert*, red. W. Pape, J. Šubrt, Berlin–Boston 2019, s. 80. Autor wskazuje na powiązania Dollfußa z Republiką Weimarską i ideą Anschlussu sprzed jego kariery politycznej i wysuwa tezę, iż ideę suwerenności Austrii zaczął realizować dopiero pod wpływem przejęcia władzy przez Adolfa Hitlera w Niemczech oraz bezpośrednich nacisków narodowych socjalistów na rząd austriacki. Tę tezę podważa jednak chociażby podpisanie protokołu lozańskiego (parlament austriacki przyjął w sierpniu 1932 r. protokół lozański większością jednego głosu).

²³ AdR, NPA, kt 80, Warschau 1935, Österreichische Gesandtschaft Warschau an den Herrn Bundesminister für die Auswärtigen Angelegenheiten Dr. Egon Berger-Waldenegg vom 11.10.1935, k. 733–734; AdR, NPA, kt 81, Warschau 1936–1938, Österreichische Gesandtschaft Warschau an den Herrn Staatssekretär für die Auswärtigen Angelegenheiten Dr. Guido Schmidt vom 28.10.1936, k. 148–149; ibidem, Österreichische Gesandtschaft

Rządy Dollfußa i trwające do 1938 r. rządy Schuschnigga były rządami autorytarnymi. Już Dollfuß wprowadził dyktaturę austrofaszystowską i w maju 1934 r. ustanowił „państwo stanowe” (Ständestaat). Jednym z zasadniczych składników ideologii austrofaszystowskiej była ideologia ojczyzniana, która, podobnie jak inne ideologie autorytarne, zawierała gloryfikację własnego państwa i narodu. Jej najważniejszy komponent stanowiła idea utworzenia świętego cesarstwa narodu niemieckiego, nawiązująca do historii dynastii Habsburgów. Ta idea określała misję Austrii, polegającą na utrzymaniu chrześcijańskiej jedności kulturowej Europy. Posłannictwem Austrii było przeprowadzenie całej narodowości niemieckiej na płaszczyźnie kultury. Do innych komponentów ideologii ojczyznianej należały: kult sztuki ojczyznianej i ojczyzniany obraz historii, na który składały się przede wszystkim tradycja domu Habsburgów i rola Austrii polegająca na przeciwdziałaniu wpływowi pruskiemu²⁴.

Idea narodu austriackiego stała się dla dyktatury austrofaszystowskiej narzędziem w walce z narodowym socjalizmem. Dollfuß dążył do ożywienia ducha narodowego, posługując się hasłem: „Österreich erwache!” („Przebudź się Austrii!”). „Człowiek austriacki” był przeciwstawiany narodowosocjalistycznemu mitowi człowieka germańskiego. Do Austrii należała obrona ducha narodu niemieckiego, którego chcieli zawłaszczyć narodowi socjaliści. W miarę zaostrzania się narodowosocjalistycznego reżimu w Rzeszy coraz bardziej podkreślano kulturową odrębność Austrii od Niemiec i coraz częściej określano ją jako odmienną tożsamość narodową²⁵.

Jednakże poparcie przez znaczną większość społeczeństwa austriackiego Anschlussu w 1938 r. pokazuje, że w okresie międzywojennym nie nastąpiła w szerszym wymiarze identyfikacja z narodem austriackim, przeważało wciąż poczucie przynależności do narodu niemieckiego. Stało się tak mimo intensywnego popularyzowania idei ojczyznianej w środkach masowego przekazu i włączenia jej elementów do nauczania w szkołach²⁶. Niepowodzenie spowodowane było m.in. brakiem akceptacji społecznej dla dyktatury austrofaszystowskiej

Warschau an den Herrn Staatssekretär für die Auswärtigen Angelegenheiten Dr. Guido Schmidt vom 12.08.1936, k. 25–26; AAN, PosW, 12, Ministerstwo Spraw Zagranicznych do Poselstwa RP w Wiedniu z 12.03.1934, k. 23; AAN, PosW, 14, Ministerstwo Spraw Zagranicznych do Jana Gawrońskiego Rady Legacyjnego Chargé d’Affaires R.P. w Wiedniu z 30.01.1934, k. 1–2; AAN, PosW, 15, Ambasada Polska przy Kwirynale do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 30.01.1934, k. 64–66; ibidem, J. Gawroński do Ministra Spraw Zagranicznych z 27.02.1934, k. 60–63; ibidem, Poselstwo RP w Wiedniu do Ministra Spraw Zagranicznych z 21.03.1934, k. 69–73.

²⁴ E. Czerwińska-Schupp, *Faszizm austriacki (1934–1938) – założenia filozoficzno-ideowe, ustrojowe i praktyka polityczna*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2012, t. I, nr 2, s. 90–92.

²⁵ P. Kaźmierczak, op. cit., s. 229–231; M. Jerabek, op. cit., s. 84–86.

²⁶ R. Kochnowski, *Państwo stanowe czy dyktatura proletariatu? Geneza upadku austriackiej demokracji w latach 1927–1934. Studium politologiczne*, Kraków 2012, s. 236; E. Czerwińska-Schupp, *Faszizm austriacki...*, s. 92; P. Kaźmierczak, op. cit., s. 234.

i wyłączeniem społeczeństwa z życia publicznego. Ale trzeba wziąć też pod uwagę fakt, że na poparcie ludności Austrii dla Anschlussu miało wpływ także wiele innych istotnych czynników poza tożsamościowymi.

Podsumowując, w okresie międzywojennym nie wykształciła się w pełni odrębna od niemieckiej tożsamość austriacka. Podkreślić jednak trzeba, że nie był to ze strony Austrii wyłącznie czas starań o Anschluss, a wręcz przeciwnie, w polityce zagranicznej tego państwa dominowały okresy starań o umocnienie suwerenności. Był to również czas budowania tożsamości, a więc istotny okres w kształtowaniu się współczesnego narodu austriackiego. Austria miała większe od innych państw problemy ze swoją tożsamością. W jej przypadku nastąpiło opóźnienie w budowaniu nowoczesnej tożsamości narodowej. Ewolucja austriackiej tożsamości narodowej zakończyła się po 1945 r.

Kwestie tożsamościowe stanowiły główną przyczynę zagrożenia suwerenności Austrii w okresie międzywojennym. Było to widoczne szczególnie w okresie kształtowania się republiki austriackiej, tj. w latach 1918–1921, oraz w czasie nasilenia się trudności gospodarczych w latach 1929–1931 w związku z wielkim kryzysem ekonomicznym. Zdecydowało również o postawie społeczeństwa Austrii w obliczu Anschlussu w 1938 r. Ale nie były jedyną przyczyną, bowiem zagrożenia bezpieczeństwa państwa austriackiego wynikały także z wielu innych czynników natury ekonomicznej, społecznej, historycznej, politycznej czy ideologicznej. Należy pamiętać, że alternatywę dla Anschlussu stanowiły różne idee Federacji Dunajskiej, które już tak bezpośrednio nie opierały się na przesłankach narodowościowych, aczkolwiek można w nich szukać śladów tożsamości „cesarskiej”. W stosunku mocarstw zachodnioeuropejskich, zresztą również i państwa polskiego, do tych idei widać też było najwyraźniej, że Europa nie miała pomysłu na przeciwdziałanie zbliżeniu austriacko-niemieckiemu.

Streszczenie

Powstała w 1918 r. na gruzach wielonarodowej monarchii austro-węgierskiej republikańska Austria była państwem specyficznym, bo chcącym się pozbyć swojej suwerenności. Jeden z powodów popularności w Austrii idei przyłączenia do Niemiec stanowiło to, że społeczeństwo ją zamieszkujące nie czuło się narodem niezależnym od narodu niemieckiego, postrzegało siebie jako Niemców. Przyczyną takiego stanu rzeczy szukać trzeba w okresie monarchii habsburskiej, kiedy czynnikiem rozstrzygającym o przynależności do określonej grupy etnicznej był język, a identyfikacja z państwem i osobą monarchy prowadziła do kształtowania się tzw. tożsamości „cesarskiej”. Także do 1938 r. nie wykształciła się w pełni odrębna od niemieckiej tożsamość austriacka, choć okres międzywojenny miał duże znaczenie dla kształtowania się współczesnego narodu austriackiego.

W latach 1918–1938 Austria nie tylko dążyła do Anschlussu, a wręcz przeciwnie, w polityce zagranicznej tego państwa dominowały okresy starań o umocnienie suwerenności. Największą konsekwencję w popieraniu idei zbliżenia z Niemcami wykazywały Wielkoniemiecka Partia Ludowa i Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza, natomiast trzecie z najsilniejszych ugrupowań politycznych, Partia Chrześcijańsko-Społeczna, oraz partie monarchistyczne nawoływały do rozwijania austriackiej tożsamości narodowej w opozycji do tożsamości niemieckiej.

Problemy tożsamości narodowej społeczeństwa Austrii były główną przyczyną zagrożenia suwerenności tego państwa w latach 1918–1938. Uwidoczniło się to przede wszystkim w okresie kształtowania się republiki austriackiej oraz w czasie wielkiego kryzysu ekonomicznego. Jednakże zagrożenia bezpieczeństwa państwa austriackiego wynikały także z wielu innych czynników gospodarczych, społecznych, politycznych oraz uwarunkowań międzynarodowych.

“A State without a Nation?” Identity Issues and the Threat to Austrian Sovereignty, 1918–1938

Emerging in 1918 from the ruins of the multinational Austro-Hungarian Empire, republican Austria was a specific state in that it wanted to rid itself of its sovereignty. One of the reasons for the popularity of the idea of annexation to Germany in Austria was that the people living there did not feel like they were an independent nation from the German people; they saw themselves as Germans. The reasons for this can be traced back to the period of the Habsburg monarchy when language was the decisive factor for belonging to a particular ethnic group, and identification with the state and the person of the monarch as such led to the formation of a so-called “imperial” identity. Also, by 1938, an Austrian identity, distinct from German, had not fully developed, although the interwar period was essential for forming the modern Austrian nation.

The years between 1918 and 1938 were not, on the part of Austria, exclusively a period of efforts to achieve the Anschluss; on the contrary, the country’s foreign policy was dominated by periods of efforts to strengthen sovereignty. The Greater German People’s Party and the Social Democratic Workers’ Party showed the most significant consistency in supporting the idea of rapprochement with Germany. At the same time, the third strongest political groupings, the Christian Social Party and the monarchist parties, called for developing an Austrian national identity in opposition to the German identity.

The national identity problems of Austrian society were the main threat to the sovereignty of the Austrian State between 1918 and 1938. This was particularly evident at the time of the formation of the Austrian Republic and during the great economic crisis. However, threats to the security of the Austrian State also resulted from many other factors – economic, social, political, and international ones.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiv der Republik

Neues Politisches Archiv

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Poselstwo RP w Wiedniu

Źródła drukowane

Bahr H., *Das österreichische Problem (1921)*, w: *Ausgewählte Quellen im Diskursfeld „Identitäten“ Österreich. Ein Arbeitsbuch für Breslauer Germanistikstudenten*, red. L. Puchalski, Wrocław 2009, s. 208–214.

- Hafmannsthal H. von, *Preusse und Österreicher. Ein Schema (1917)*, w: *Ausgewählte Quellen im Diskursfeld „Identitäten”. Österreich. Ein Arbeitsbuch für Breslauer Germanistikstudenten*, red. L. Puchalski, Wrocław 2009, s. 189–190.
- Wildgans A., *Rede über Österreich (1929)*, w: *Ausgewählte Quellen im Diskursfeld „Identitäten”. Österreich. Ein Arbeitsbuch für Breslauer Germanistikstudenten*, red. L. Puchalski, Wrocław 2009, s. 231–238.

Opracowania

- Alabrudzińska E., *Austria w polskiej polityce bezpieczeństwa w latach 1918–1926*, „Dzieje Najnowsze” 2021, nr 2, s. 5–18.
- Andics H., *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918–1938*, Wien 1962.
- Austrian Historical Memory and National Identity*, red. G. Bischof, A. Pelinka, New Brunswick–London 1997.
- Baczkowski M., *Tożsamość narodowa żołnierzy armii austro-węgierskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, t. CXLIV, z. 2, s. 357–370.
- Batowski H., *Austria i Sudety 1919–1938. Zabór Austrii i przygotowanie agresji na Czechosłowację*, Poznań 1968.
- Binder D.A., Bruckmüller E., *Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918–2000*, Vienna–Munich–Oldenbourg 2005.
- Botz G., Müller A., *Differenz/Identität in Österreich. Zu Gesellschafts-, Politik- und Kulturgeschichte vor und nach 1945*, „Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften” 1995, t. VI, nr 1, s. 7–40.
- Cillia R. de, Wodak R., *Ist Österreich ein „deutsches” Land? Sprachenpolitik und Identität in der Zweiten Republik*, Innsbruck 2006.
- Czerwińska-Schupp E., *Faszyzm austriacki (1934–1938) – założenia filozoficzno-ideowe, ustrojowe i praktyka polityczna*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2012, t. I, nr 2, s. 87–100.
- Czerwińska-Schupp E., *Otto Bauer (1881–1938). Thinker and Politician*, tłum. M. Żurowski, Leiden–Boston 2016.
- Fiedor K., *Austria. Zarys dziejów politycznych*, Łódź 1996.
- Heer F., *Der Kampf um die österreichische Identität*, Wien–Köln–Weimar 1981.
- Hoor E., *Österreich 1918–1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner*, Wien 1966.
- Jerabek M., *Bundeskanzler Engelbert Dollfuß und Österreich als selbständiger „zweiter deutscher Staat” in Mitteleuropa in den Jahren 1932–1934*, w: *Mitteleuropa denken: Intellektuelle, Identitäten und Ideen. Der Kulturraum Mitteleuropa im 20. und 21. Jahrhundert*, red. W. Pape, J. Šubrt, Berlin–Boston 2019, s. 75–89.
- Jeziorny D., *Austria kanclerza Karla Rennera (1918–1920) w raportach polskich dyplomatów i wojskowych*, w: *Austria i relacje polsko-austriackie w XX i XXI wieku. Polityka – kultura – gospodarka*, red. A. Kisztełińska-Węgrzyńska, K.A. Kuczyński, Łódź 2014, s. 67–84.
- Jeziorny D., *Narodziny dyplomacji republikańskiej Austrii po I wojnie światowej (1918–1919)*, w: *Między Rosją a Niemcami. Dyplomacja środkowoeuropejska w XX wieku*, t. I: *Lata 1901–1945*, red. E. Alabrudzińska, Toruń 2014, s. 167–198.
- Kaźmierczak P., „Państwo, którego nikt nie chciał”. *Tożsamość austriacka w okresie międzywojennym*, „Horyzonty Polityki” 2010, t. I, s. 221–235.
- Kochnowski R., *Państwo stanowe czy dyktatura proletariatu? Geneza upadku austriackiej demokracji w latach 1927–1934. Studium politologiczne*, Kraków 2012.
- Kozeński J., *Austria 1918–1968. Dzieje społeczne i polityczne*, Poznań 1970.
- Kozeński J., *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej (1918–1922)*, Poznań 1967.

- Melichar P., *Definieren, Identifizieren, Zählen. Antisemitische Praktiken in Österreich vor 1938*, „Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften” 2006, t. XVII, nr 1, s. 114–146.
- Pinwinkler A., „*Bevölkerungssoziologie*” und *Ethnizität: Historisch-demografische Minderheitenforschung in Österreich, ca. 1918–1938*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” R. LVII, 2009, z. 2, s. 101–133.
- Pollak W., *Österreich und Europa. Sprachkulturelle und nationale Identität*, Wien 1994.
- Pyrah R., *The Burgtheater and Austrian Identity. Theatre and Cultural Politics in Vienna, 1918–38*, New York 2007.
- Romejko A., *Przemiany austriackiej tożsamości narodowej*, w: *Procesy migracyjne w kontekście przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, red. E. Polak, J. Leska-Ślęzak, Pelplin 2007, s. 277–287.
- Scheuch M., *Von Ostarrichi zur österreichischen Nation*, w: *Polska – Austria. Drogi porozumienia*, red. K.A. Kuczyński, A. Kozłowski, B. Miazek, Łódź 1999, s. 316–329.
- Valenta R., Huber-Frischeis T., Petschar H., *Imperiales Erbe und Nationale Identität. Das Werden der Nationalbibliothek der Republik Österreich*, „Bibliothek. Forschung und Praxis” 2020, t. XLIV, nr 3, s. 537–545.
- Wereszycki H., *Historia Austrii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.

Elżbieta Alabrudzińska – dr hab., prof. ucz.; pracownik Wydziału Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zainteresowania naukowe: historia dyplomacji polskiej i niemieckiej XX w., stosunki polsko-austriackie, historia Austrii, relacje między polityką i religią, rola Kościołów w kształtowaniu stosunków międzynarodowych XX w., mniejszości narodowe i wyznaniowe w Polsce. E-mail: ea@umk.pl.

Elżbieta Alabrudzińska – PhD with habilitation, university professor at the Nicolaus Copernicus University in Toruń; employee of the Faculty of Political Science and Security Studies at the Nicolaus Copernicus University in Toruń. Academic interests: history of Polish and German diplomacy in the 20th century, Polish-Austrian relations, Austrian history, relations between politics and religion, role of Churches in shaping international relations in the 20th century, national and religious minorities in Poland. E-mail: ea@umk.pl.